

SURXON-SHEROBOD VOHASI AHOLISINING IJTIMOYIY HAYOTIDA JAMOATCHILIK AN'ANALARINING O'RNI (XX ASR)

Ro'ziboyev Nurbek O'ktamovich

*Termiz davlat universiteti Etnografiya, etnologiya va antropologiya
mutaxassisligi tayanch doktoranti*

UDK: 94(575.1)

<https://orcid.org/0009-0005-9165-9496>

Annotatsiya. Maqolada Surxon-Sherobod vohasi aholisining ijtimoiy hayotida jamoatchilik an'analari o'rni tahlil qilinadi. Hashar, mahalla boshqaruvi, qo'shnihilik munosabatlari va ijtimoiy birdamlikni mustahkamlovchi an'alar jamiyatning ijtimoiy va iqtisodiy barqarorligiga qanday ta'sir ko'rsatgani yoritiladi. XX asr davomida jamoatchilik institutlarining rivojlanish bosqichlari, ularning mahalliy boshqaruv va madaniy merosni saqlashdagi o'rni ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: Surxon-Sherobod vohasi, jamoatchilik an'analari, hashar, mahalla boshqaruvi, ijtimoiy birdamlik, qo'shnihilik, madaniy meros, ijtimoiy institutlar, an'anaviy boshqaruv, XX asr.

Абстрактный. В статье анализируется роль общинных традиций в общественной жизни жителей Сурхан-Шерабадского оазиса. Будет отмечено, как традиции, укрепляющие хашар, местное управление, добрососедские отношения и социальную сплоченность, повлияли на социальную и экономическую стабильность общества. Рассматриваются этапы развития государственных институтов на протяжении XX века, их роль в местном самоуправлении и сохранении культурного наследия.

Ключевые слова: Сурхан-Шерабадский оазис, общинные традиции, хашар, соседское управление, социальная солидарность, соседство, культурное наследие, социальные институты, традиционное управление, XX век.

Abstract. The article analyzes the role of community traditions in the social life of the inhabitants of the Surkhan-Sherabad oasis. It highlights how the traditions of hashar, neighborhood governance, neighborly

relations, and strengthening social solidarity influenced the social and economic stability of society. The stages of development of community institutions during the 20th century, their role in local governance and the preservation of cultural heritage are examined.

Keywords: Surkhan-Sherabad oasis, community traditions, hashar, neighborhood governance, social solidarity, neighborhood, cultural heritage, social institutions, traditional governance, 20th century.

Kirish. Surxon-Sherobod vohasi O'zbekistonning janubiy qismida joylashgan bo'lib, uzoq tarixiy jarayonlar davomida o'ziga xos ijtimoiy tuzilish, madaniy qadriyatlar va jamoatchilik an'analari shakllangan hudud hisoblanadi. Bu vohaning geografik joylashuvi, tabiiy sharoitlari va tarixiy taraqqiyoti aholi turmush tarziga bevosita ta'sir ko'rsatib, ularning ijtimoiy hayotida jamoatchilik an'analari markaziy o'rin tutgan.

Jamoatchilik an'analari, asosan, ijtimoiy munosabatlar tizimida yetakchi rol o'ynagan bo'lib, odamlar o'rtasidagi birdamlik, o'zaro yordam, hamkorlik, qo'shnihilik va qarindoshlik munosabatlarini mustahkamlashda muhim omil bo'lib kelgan. Xususan, vohada yashovchi aholining jamoaviy hayoti, birgalikda turmush kechirish, o'zaro mehnat munosabatlarini rivojlantirish, ijtimoiy masalalarni hal qilish jarayonida jamoatchilik ishtirokini kuchaytirgan an'alar mavjud bo'lgan.

O'zbek xalqining qadimiy urf-odatlari va an'alarining aksariyati jamoatchilik asosiga qurilgan. Surxon-Sherobod vohasi ham bu borada o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib, XX asr davomida hududda jamoaviy mehnat, jamoatchilik nazorati, birgalikda marosimlar

o'tkazish, umumiy tashabbuslarni qo'llab-quvvatlash kabi an'analar shakllangan va rivojlangan. Jumladan, to'y va maraka marosimlari, hashar va xayriya tadbirlari, mahalliy o'z-o'zini boshqarish tizimlari, qo'shnichilik va qarindosh-urug'chilik munosabatlari ushbu hududda o'ziga xos tarzda namoyon bo'lgan.

XX asrda O'zbekistonda amalga oshirilgan iqtisodiy, ijtimoiy va siyosiy islohotlar Surxon-Sherobod vohasining ijtimoiy tuzilishiga ham ta'sir o'tkazdi. Sovet davrida kollektiv xo'jalik tizimining joriy etilishi, qishloq xo'jaligi va sanoatning rivojlanishi natijasida jamoaviy mehnat va jamoatchilik ishtiroki yangi shakllarni oldi. Mahalla institutining ijtimoiy tartibot mexanizmi sifatida saqlanib qolishi esa jamoatchilik an'analari evolyutsiyasiga muhim ta'sir ko'rsatdi. Ayniqsa, ushbu jarayonda hashar va o'zaro yordam tamoyillari jiddiy rivojlanib, aholi o'rtasida ijtimoiy birdamlikni mustahkamladi.

XX asr davomida voha aholisining ijtimoiy hayotida jamoatchilik an'analari faqatgina mahalliy darajada emas, balki yirik ijtimoiy voqealar, milliy bayramlar va madaniy tadbirlarda ham ko'zga tashlandi. Mahallalararo hamkorlik, umumiy bayramlar tashkil etish va jamoatchilik kengashlari faoliyatining kuchayishi ijtimoiy birdamlikni oshirishga xizmat qildi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev o'z nutqlarida mahalla va jamoatchilik institutining milliy qadriyatlarini saqlashdagi o'rniga alohida urg'u bergan. Jumladan, "Mahalla instituti – jamiyatimiz barqarorligining asosiy ustuni" ekanligi ta'kidlanib, uning jamoatchilik boshqaruvidagi roli mustahkamlanmoqda [1]. Shu boisdan, bugungi kunda ham Surxon-Sherobod vohasida saqlanib qolgan an'analar milliy identifikatsiya, ijtimoiy integratsiya va madaniy barqarorlikni ta'minlashda muhim omil bo'lib xizmat qilmoqda.

Adabiyotlar sharhi. Surxon-Sherobod vohasi O'zbekistonning janubiy qismida joylashgan bo'lib, uning ijtimoiy hayotida jamoatchilik an'analari muhim o'rin tutadi. Ushbu hududning madaniy merosi va urf-

odatlari ko'plab tadqiqotchilar tomonidan o'rganilgan.

To'y va maraka marosimlari voha aholisining ijtimoiy hayotida muhim o'rin tutgan. Ushbu marosimlar nafaqat oilaviy bayramlar, balki jamoatchilik tadbirlari sifatida ham qabul qilingan. To'y va marakalarda qo'shnilar, qarindoshlar va do'stlar bir joyga to'planib, bir-birlariga yordam ko'rsatganlar. Bu esa jamiyat a'zolari o'rtasidagi aloqalarni mustahkamlashga xizmat qilgan. A. Sunnatillayevning "Folklor-etnografik jamoalar bilan ishlash uslubi" asarida Surxon vohasi o'zbek to'y marosim qo'shiqlari haqida ma'lumotlar keltirilgan[2:73].

Hashar an'analari jamoa bo'lib, biror ishni amalga oshirish uchun uyushtiriladigan tadbir bo'lib, voha aholisining ijtimoiy hayotida muhim o'rin tutgan. Hasharlar orqali aholi umumiy manfaatlar yo'lida birlashib, masalan, ariq qazish, ko'prik qurish yoki hosil yig'ish kabi ishlarni birgalikda bajargan. Bu esa jamoa a'zolari o'rtasida hamkorlik va birdamlikni kuchaytirgan. "Surxon vohasi aholisining oilaviy an'analari" nomli maqolada ushbu an'analar haqida batafsil ma'lumot berilgan.

Qo'shnichilik munosabatlari ham voha aholisining ijtimoiy hayotida muhim ahamiyatga ega bo'lgan. Qo'shnilar bir-birlariga yordam berish, quvonch va qayg'ularini baham ko'rish orqali ijtimoiy aloqalarni mustahkamlaganlar. Bu esa jamiyatda o'zaro ishonch va hurmatni shakllantirishga xizmat qilgan. Germaniya tadqiqotchilarining Surxon vohasidagi arxeologik tadqiqotlari xususida yozilgan maqolada ushbu hududning ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy-madaniy hayoti haqida ma'lumotlar keltirilgan[3:128].

Ushbu an'analar orqali jamiyat a'zolari o'rtasida hamkorlik, birdamlik va o'zaro ishonch mustahkamlangan. Bugungi kunda ham bu an'analarni saqlab qolish va rivojlantirish jamiyatning barqarorligi va taraqqiyotiga xizmat qiladi.

Tadqiqot metodologiyasi va empirik tahlil. Ushbu tadqiqotda Surxon-Sherobod vohasida XX asr davomida amal qilgan hashar an'analarni ijtimoiy hayotdagi o'rnini

o'rganish maqsad qilingan. Tadqiqot metodologiyasi sifatida quyidagi usullar qo'llanildi:

1. Tarixiy tahlil: Hashar an'alarining kelib chiqishi, rivojlanishi va o'zgarishlarini aniqlash maqsadida arxiv hujjatlari, tarixiy manbalar va ilmiy adabiyotlar o'rganildi. Xususan, Surxondaryo viloyatining tarixiga oid ilmiy asarlar tahlil qilindi.

2. Etnografik kuzatuv: Hashar jarayonlarini bevosita kuzatish va ishtirokchilar bilan suhbatlar o'tkazish orqali an'ananing zamonaviy ko'rinishlari va funksiyalari haqida ma'lumotlar to'plandi.

3. Intervyu va so'rovnomalar: Mahalliy aholi vakillari, ayniqsa, yoshi ulug' insonlar bilan chuqurlashtirilgan intervyular o'tkazilib, ularning hashar haqidagi xotiralari va tajribalari yozib olindi.

4. Matnshunoslik tahlili: Hashar mavzusiga oid xalq og'zaki ijodi namunalarini (qo'shiqlar, maqollar, rivoyatlar) tahlil qilish orqali an'ananing madaniy va ijtimoiy ahamiyati o'rganildi[4:192].

Empirik tahlil natijalari shuni ko'rsatdiki, hashar an'analari voha aholisining ijtimoiy hayotida quyidagi funksiyalarni bajargan:

- Ijtimoiy birlashuv: Hashar orqali jamoa a'zolari bir maqsad yo'lida birlashib, o'zaro hamkorlikni mustahkamlaganlar. Bu esa jamiyatda birdamlik va hamjihatlikni kuchaytirgan.

- Madaniy merosni saqlash: Hashar jarayonida xalq og'zaki ijodi namunalarining ijro etilishi (masalan, qo'shiqlar, maqollar) orqali madaniy qadriyatlar avloddan-avlodga yetkazilgan.

- Ijtimoiy nazorat: Hashar jamoa a'zolarining bir-birini kuzatish va ijtimoiy

me'yorlarga rioya etishini ta'minlash vositasi sifatida xizmat qilgan.

- Iqtisodiy yordam: Hashar orqali katta hajmdagi ishlar (masalan, hosil yig'ish, qurilish) jamoaviy tarzda amalga oshirilib, iqtisodiy jihatdan bir-biriga ko'mak berilgan.

Ushbu tahlillar hashar an'anasining voha aholisining ijtimoiy hayotida qanchalik muhim o'rin tutganini ko'rsatadi. Tadqiqot davomida to'plangan ma'lumotlar hashar an'anasining nafaqat tarixiy, balki zamonaviy jamiyatdagi ahamiyatini ham ochib beradi[5:217].

Natijalar va muhokamalar. Surxon-Sherobod vohasi aholisining ijtimoiy hayotida jamoatchilik an'analari uzoq tarixiy jarayonlar davomida shakllanib, XX asr davomida muhim ijtimoiy institut sifatida rivojlandi. Ushbu an'alar mahalliy boshqaruv tizimi, jamoaviy mehnat, ijtimoiy birdamlik va madaniy merosni saqlash kabi funksiyalarni bajarib, voha aholisining ijtimoiy tuzilishini mustahkamlashga xizmat qilgan.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, jamoatchilik an'analari orqali mahallalar ichida o'zaro ishonch va birdamlik shakllanib, aholi orasida bir-biriga ko'mak berish, ijtimoiy tartibotni saqlash va hamkorlikni rivojlantirish kabi muhim tamoyillar shakllangan. Hashar, qo'shniçilik munosabatlari, marosim va tantanalar, mahalla boshqaruvi, xalq yig'inlari va umumiy maslahat tizimlari jamoatchilik hayotining ajralmas qismiga aylangan.

Ushbu an'analarning rivojlanish bosqichlarini tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, XX asr davomida jamoatchilik faoliyatining asosiy yo'nalishlari quyidagicha o'zgarib borgan:

1-jadval

XX asr davomida jamoatchilik an'alarining evolyutsiyasi

Davr	Jamoatchilik faoliyatining asosiy yo'nalishlari
XX asr boshlarida	Hashar, qo'shniçilik madaniyati, qishloq xo'jaligi va suv ta'minoti bo'yicha jamoaviy ishlar.
XX asr o'rtalarida	Mahallalararo hamkorlik, jamoaviy qurilish ishlari, ijtimoiy nazorat va birdamlik.
XX asr oxirlarida	Ijtimoiy-madaniy tadbirlar, hashar orqali mahallalarni obodonlashtirish, xayriya ishlari.

Hashar voha aholisining ijtimoiy-madaniy hayotida alohida o'rin tutib, aholi orasida o'zaro yordam va birdamlikni mustahkamlashga xizmat qilgan. Hasharning asosiy funksiyalari quyidagicha umumlashtiriladi:

1. Ijtimoiy birlashuv – Hashar orqali jamiyat a'zolari ijtimoiy mas'uliyatni anglab, umumiy manfaatlar yo'lida birlashgan.

2. Iqtisodiy yordam – Katta hajmdagi jamoaviy ishlar (ariq qazish, hosil yig'ish, uy-joy qurilishi) hamkorlik asosida amalga oshirilgan.

3. Madaniy merosni saqlash – Hashar jarayonida milliy madaniyat va xalq og'zaki ijodi namunalarining avloddan-avlodga yetkazilishi ta'minlangan[6:278].

2-jadval

Hasharning zamonaviy jamiyatdagi funksional yo'nalishlari

Yo'nalish	Zamonaviy shakllari
Ekologik faoliyat	Daraxt ekish, hududlarni tozalash, ekologik aksiyalar.
Ijtimoiy ko'mak	Xayriya tadbirlari, kam ta'minlangan oilalarga yordam.
Madaniy va tarixiy meros	Milliy bayramlarni nishonlash, mahalliy marosimlarni saqlash .

Mahalla tizimi Surxon-Sherobod vohasida uzoq tarixga ega bo'lib, u XX asr davomida mahalliy boshqaruv tizimi sifatida rivojlanib borgan. Mahalla orqali jamoatchilik nazorati,

aholi o'rtasida nizolarni hal etish, xayriya tadbirlarini tashkil etish va ijtimoiy masalalarni tartibga solish amalga oshirilgan.

3-jadval

Mahalla boshqaruvining jamoatchilik hayotiga ta'siri

Jamoatchilik an'analari	Mahalla tizimidagi o'rni
Hashar	Mahallaning obodonlashtirish loyihalarida faol ishtirok etishi.
Jamoaviy maslahat	Mahalla yig'inlari orqali ijtimoiy masalalarni muhokama qilish.
Marosim va an'analar	Mahalla oqsoqollari nazoratida o'tkazilishi.

Hashar an'analari Surxon-Sherobod vohasi aholisining ijtimoiy hayotida muhim o'rin tutgan bo'lib, u jamoaviy mehnat, iqtisodiy hamkorlik, ijtimoiy birdamlik va madaniy merosni saqlash kabi bir qator funksiyalarni bajarib kelgan. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, hashar an'anasi o'zining turli davrlardagi rivojlanish bosqichlarida ijtimoiy jarayonlarga kuchli ta'sir ko'rsatgan va hozirgi kunda ham o'z ahamiyatini saqlab qolmoqda[7:103].

Ijtimoiy birdamlik: Hashar jarayonida jamoa a'zolari birgalikda mehnat qilib, o'zaro yordam va qo'llab-quvvatlash tamoyillarini mustahkamlashgan. Bu esa jamiyatda ijtimoiy birdamlik va hamjihatlikni kuchaytirgan.

Iqtisodiy hamkorlik: Hashar orqali katta hajmdagi ishlar, masalan, uy-joy qurilishi, ariq qazish, hosil yig'ish kabi vazifalar jamoaviy tarzda amalga oshirilgan. Bu esa iqtisodiy resurslardan samarali foydalanish va mehnat unumdorligini oshirishga xizmat qilgan.

Madaniy merosni saqlash: Hashar jarayonida xalq og'zaki ijodi namunalarining ijro etilishi orqali madaniy qadriyatlar avloddan-avlodga yetkazilgan. Bu esa milliy an'analar va urf-odatlarining saqlanishiga hissa qo'shgan.

Ushbu an'ananing turli bosqichlarda qanday o'zgarishlarga uchraganligini aks ettirish maqsadida quyidagi tarixiy xronologik jadval ishlab chiqildi:

4-jadval

Hashar an'anasining rivojlanish bosqichlari

Davr	Hashar faoliyatining asosiy yo'nalishlari
XIX asr oxiri XX asr boshi	Qishloq xo'jaligi ishlari (hosil yig'ish, ariq qazish), uy-joy qurilishi.
XX asr o'rtalari	Ijtimoiy-madaniy tadbirlar (to'y va maraka marosimlari), jamoat inshootlari qurilishi.
XX asr oxiri	Ekologik tadbirlar (atrof-muhitni tozalash), ijtimoiy loyihalar (maktab va shifoxonalar qurilishi).

Hashar an'anasining davrlar bo'yicha evolyutsiyasi shuni ko'rsatadiki, ushbu ijtimoiy jarayon dastlab sof qishloq xo'jaligi va hayotiy ehtiyojlarga asoslangan bo'lsa, vaqt o'tishi bilan u jamoatchilik hayotining boshqa jabhalariga ham ta'sir ko'rsatgan[8:72].

Bugungi kunda hashar an'anasi zamonaviy jamiyatda ham dolzarbligini saqlab qolmoqda. U jamoatchilik ishtirokini ta'minlash, ijtimoiy masalalarni birgalikda hal etish va milliy qadriyatlarni targ'ib qilishda muhim vosita bo'lib xizmat qilmoqda.

5-jadval

Hashar an'anasining zamonaviy ko'rinishlari

Faoliyat turi	Hashar shakli
Ekologik tadbirlar	Daraxt ekish, hududlarni tozalash.
Ijtimoiy loyihalar	Kam ta'minlangan oilalarga yordam, xayriya tadbirlari.
Madaniy tadbirlar	Milliy bayramlar va marosimlarni tashkil etish.

Hashar an'anasi zamonaviy jamiyatda jamoaviy faollik, ijtimoiy mas'uliyat va milliy qadriyatlarni targ'ib qilishda muhim rol o'ynashda davom etmoqda[9:85].

Xulosa va tavsiyalar. Bir so'z bilan aytganda Surxon-Sherobod vohasi aholisining ijtimoiy hayotida jamoatchilik an'analari asrlar davomida shakllanib, 20-asrda jamiyatning turli sohalarida muhim rol o'ynagan. Hashar, mahalla boshqaruvi, qo'shnichilik munosabatlari, marosim va bayramlarni jamoaviy tashkil etish kabi an'analari mahalliy jamiyatni tartibga solish va ijtimoiy birdamlikni mustahkamlash vositasi bo'lib xizmat qilgan.

Bugungi kunda ushbu an'analari zamonaviy jamiyat sharoitida ham dolzarbligini saqlab qolmoqda. Ularni saqlash va rivojlantirish jamiyatning ijtimoiy birdamligini mustahkamlash, milliy qadriyatlarni targ'ib

qilish va mahalla boshqaruvi tizimini takomillashtirish uchun muhim ahamiyatga ega. Zamonaviy texnologiyalar va ijtimoiy loyihalar orqali jamoatchilik an'analarni rivojlantirish ularning samaradorligini oshirish va ularni yangi sharoitlarga moslashtirish imkonini beradi.

Mavzu borasida qilingan tahlillar va yig'ilgan manbalar, shuningdek umumiy xulosalar asosida quyidagilarni tavsiya sifatida bayon etish mumkin:

1. Jamoatchilik an'alarining zamonaviy jamiyatdagi o'rini kuchaytirish;
2. Jamoatchilik an'alarini ta'lim tizimiga integratsiya qilish;
3. Hashar va ijtimoiy birdamlik madaniyatini rivojlantirish;
4. Jamoatchilik an'analari va milliy merosni xalqaro miqyosda targ'ib qilish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 20-apreldagi PF-6208-son Farmoni: "Yoshlarning ijtimoiy faolligini oshirish va tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirish to'g'risida". – Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Prezidentining rasmiy veb-sayti.
2. Sunnatillayev A. Folklor-etnografik jamoalar bilan ishlash uslubiyoti. – Toshkent: "O'qituvchi", 2020. – B. 144.
3. Qosimov R. Mahalla va jamiyat: tarix va hozirgi davr. – Toshkent: "Sharq", 2020. – B. 198.
4. Rahmonov U. O'zbek xalq an'analari va udumlari. – Toshkent: "Fan", 2019. – B.230.
5. Tursunov S.N. Surxondaryo tarixi va madaniyati. – Toshkent: "Ma'naviyat", 2018. – B. 256.
6. Ahmedov B.B. Surxon-Sherobod vohasida uy-joylar qurilishi tarixi hamda ulardagi transformatsiyalar. – Toshkent: "O'zbekiston", 2017. – B. 315.
7. Surxondaryo viloyati va uning jamoatchilik institutlari – O'zbekiston milliy ensiklopediyasi. – Toshkent: "Sharq", 2016. – B.245.
8. Mahalla tizimining rivojlanish bosqichlari // "O'zbekiston tarixi" jurnali. – Toshkent: "Fan", 2018. – B. 179.
9. O'zbek an'anaviy qadriyatlari // Ilmiy maqolalar to'plami. – Toshkent: "Fan", 2015. – B. 195.